

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut

ÕPETAJAD JA EAKAASLASED
INTERNETIKASUTUSE VAHENDAJATENA
PÕHIKOOLI ÕPILASTE PILGU LÄBI

Bakalaureusetöö

Iris Raudsik

Juhendaja: prof. Veronika Kalmus

Tartu 2012

Sisukord

Sisukord	1
1. SISSEJUHATUS	2
2. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	4
2.1 Tänapäeva ühiskonna tunnusjoontest	4
2.2 Infoühiskond seoses laste ja noortega.....	5
2.2.1 Suured ootused vs. kriitika	6
2.2.2 Internetiajastu riskid ja võimalused seoses lastega	7
2.3 Laste internetikasutuse sotsiaalne vahendamine.....	10
2.3.1 Õpetajad laste internetikasutuse mõjutajatena	11
2.3.2 Õpetajate IKT pädevus.....	14
2.3.3 Eakaaslaste mõju ja kultuur	15
2.3.4 Eakaaslased laste internetikasutuse mõjutajatena	16
2.4 Uurimisküsimused	17
3. MEETOD JA VALIM	19
3.1 Meetod	19
3.2 Valim	19
4. TULEMUSED	21
JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	32
5.1 Järeldused.....	32
5.2 Meetodikriitika ja eneserefleksioon.....	37
5. KOKKUVÕTE	39
7. SUMMARY	41
Lisa 1. Intervjuu kava	46
Lisa 2. Intervjuude transkriptsioonid	48

1. SISSEJUHATUS

Me elame ajastul, kus info edastamine, vahendamine ja vastuvõtmine on muutunud oluliseks osaks kõikidest eluvaldkondadest ja seda läbi erinevate info- ja kommunikatsiooni tehnoloogiate. Sealjuures on internet muutunud igapäevaseks osaks meie elust. Kuigi üha laialdasem interneti levik mõjutab meid kõiki, võtavad lapsed tihtipeale kõige esimesena ja entusiastlikumalt kasutusele uued info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate vahendid (Livingstone 2009). EU Kids Online raporti kohaselt kasutas 2008. aastal 93% eesti lastest internetti (Hasebrink 2009).

Antud töö tugineb suures osas EU Kids Online raportitele, mis omakorda lähtub Bronfenbrenneri (1979) mudelist. Selle järgi mõjutavad lapsi peamiselt nende vanemad, õpetajad ja eakaaslased, kes omakorda mõjutavad laste internetikasutust, internetiga kaasnevaid tegevusi ja riske ning nende riskidega toimetulekut (Livingstone, Haddon, Görzig *et al* 2011a).

Senised uuringud on rohkem keskendunud sellele, kuidas vanemad mõjutavad laste internetikasutust, vähemal määral on aga uuritud õpetajate ja eakaaslaste mõju laste internetikasutusele. Kuigi EU Kids Online uuringud on mõningal määral uurinud ka seda, kui palju lapsed pöörduvad õpetajate või eakaaslaste poole erinevate internetis ette tulevate probleemide korral ning kui palju on see seotud laste IT alaste oskustega, pole siiski väga palju teada selle kohta, kas lapsed on probleemide ja riskidega kokku puutumise korral ka abi saanud.

Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada, milles seisneb eakaaslaste ja õpetajate mõju laste internetikasutusele ning kui kasulikud on 11-12- ja 13-14aastaste laste endi arvates eakaaslaste soovitusel ja õpetajate suunamine. Lisaks sellele püüan teada saada, kas lapsed üldse tahavad, et eakaaslased ja õpetajad neid suunaks ning juhendaks või eelistavad lapsed iseseisvalt hakkama saada ja pöörduda kellegi poole siis, kui nad realselt mõne probleemiga kokku puutuvad.

Uurimuse koostamisel kasutasin semistruktureeritud paarisintervjuusid ja kokku viisin läbi

kaheksa intervjuud 16 õpilasega. Valimi moodustavad 11-12- ja 13-14aastased Elva Gümnaasiumi poisid ja tüdrukud. Antud vanusegrupid valisin suurel määral põhjusel, et käesolevaid vanusegruppe on vähem uuritud ja pole teada, kuidas õpetajad ja eakaaslased selles vanuses laste internetikasutust mõjutavad.

Käesolev töö on jätkuks 2012. aasta jaanuaris valminud seminaritööle "Õpetajate ja eakaaslaste poolse internetikasutuse vahendamise tõhusus 11-12aastaste laste pilgu läbi Elva Gümnaasiumi näitel". Seminaritöös viisin läbi kaks intervjuud – ühe poistepaari ja teise tüdrukutepaariga. Peamiseks eesmärgiks oli katsetada intervjuu kava ja välja tuua selle puudused. Seminaritööst selgus, et 11-12aastased intervjuueeritud lapsed pöörduvad internetis ette tulevate probleemide korral pigem eakaaslaste poole. Õpetajatelt eeldavad lapsed probleemide ennetamist ja internetiohtudest rääkimist.

Töö esimeses pooles kirjeldan mõningaid teoreetilisi käsitlusi infoühiskonnast ning selle seost laste ja noortega. Lisaks sellele toon välja kaks vastandlikku lähenemist seoses laste internetikasutusega, millele järgneb internetiohtude ja võimaluste kirjeldus. Teoreetilise osa põhiorhk on senistel EU Kids Online raportite tulemustel, mis puudutavad õpetajate ja eakaaslaste mõju laste internetikasutusele (milliste probleemide korral lapsed pöörduvad pigem õpetajate poole, milliste korral eakaaslaste poole). Lisaks sellele kirjeldan lühidalt õpetajate IKT pädevuste ja eakaaslaste kultuuri leviku mõju lastele. Töö teises pooles toon välja peamised tulemused uurimisküsimuste kaupa, mis selgusid lastega tehtud intervjuude põhjal. Sellele järgneb järelduste ja diskussiooni peatükk.

Suured tänusõnad edastan enda bakalaureusetöö juhendajale Veronika Kalmusele, kes suunas ja andis häid nõuandeid, mis aitasid töö valmimisele kaasa. Täna ka enda retsensent Karmen Paltsi, Elva Gümnaasiumi õpilasi, kes nõustusid intervjuudes osalema, ja õpetajaid.

2. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

2.1 Tänapäeva ühiskonna tunnusjoontest

Sotsiaalsete ja tehnoloogiliste muutuste tagajärjel on tekkinud nn uut tüüpi ühiskond, mille kirjeldamiseks kasutavad teoreetikud erinevaid mõisteid. Webster nimetab seda „infoühiskonnaks“, Beck on aga kasutusele võtnud „riskiühiskonna“ mõiste. Webster (1995:2) toob välja, et ühe aspekti kaudu ongi raske mõõta antud mõistet, kuna ühelt poolt on tegemist tehnoloogia arenguga, teiselt poolt näiteks kultuuriliste muutustega igapäevaelus.

Webster nõustub suurel määral Schilleri, Giddensi ja Habermasiga toetudes tõsiasjale, et infoühiskond ei ole mitte tekkinud suure tehnoloogilise revolutsiooni tagajärjel, vaid muutused on tekkinud ajapikku ja on ajaloosündmustest sõltuvad. Samas nad nõustuvad, et infotehnoloogiad on muutunud üha kesksamaks osaks ühiskonna toimimisest ja see mõjutab kõiki eluvaldkondi (Webster 1995).

Becki (2005) riskiühiskonna mõiste tuleneb tema arvamusest, et ühiskonna arenguga ja uute tehnoloogiate kasutuselevõtuga kaasnevad ka üha suurenevad riskid ja need on inimeste endi poolt tekitatud. Ühiskond individualiseerub, see toob omakorda kaasa rikkuste ümberjaotumise ja uued riskid nii indiviidide kui ka ühiskonna jaoks üldisemalt. Individualiseerumise tulemusena tekivad uued sotsiaalsed grupid – väheneb kogukonna ja perekonna tähtsus ja selle asemel muutuvad olulisemaks ise valitud ja rajatud tutvus- ja sõprussuhete võrgustikud (Beck 2005:110-111). Samas nõustub Beck (2005), et riskiühiskond on ühtlasi infoühiskond, sest massimeedia vahendusel tekivad uued vastuolud nende vahel, kes riskimääratlusi toodavad ja kes neid tarbivad.

Beck toob välja kolm ajaloolist sammu riskiühiskonna poole: traditsioonidest eemaldumine; traditsionaalse turvatunde kadumine (traditsionaalse usu kaotus) ja uute traditsioonide

juurdumine (uus sotsiaalne liikumine, eakaaslaste gruppide juurdumine) (Beck 1986, Livingstone 2009 kaudu).

2.2 Infoühiskond seoses laste ja noortega

Infoühiskonda seoses laste ja noortega on oma teostes kirjeldanud Livingstone. Tema keskendub peamiselt muutustele, mida toovad endaga kaasa peremudeli muutumine ja laste areng, mis omakorda on mõjutatud interneti kasutuselevõtust. Sarnaselt Beckile tulenevad muutused peremudeliski traditsionaalse ühiskonna muutumisest ja uute traditsioonide juurdumisest.

Livingstone (2009) kirjeldab seda nii, et lapsed on ühtpidi küll kauem nooremad, aga samal ajal saavad kiiremini vanemaks. Tema sõnul tundub paljudele, et lapsed lahkuvad turvalisest ja privaatsest kodust liiga kiiresti kommertsmaailma, kuid samal ajal ei võta vastutust täiskasvanud inimese moel. Tekib nõ pikendatud noorus, mille tagajärjel elavad lapsed üha kauem vanemate kulul. See põhjustab aga ühiskonnas mitmeid sotsiaalseid muutuseid – tööturg ja haridussüsteem muutuvad, toimub üha suurem linnastumine, individualismi kasv, muutused majapidamises jms.

Laste jaoks muutuvad üha olulisemaks valikud, maitse ja elustiil ning internet oma laialdaste valikutega suurendab kommertsialiseerumist. Kuna aga antud turg on suures osas rahastatud lapsevanemate poolt ja nemad ka võimaldavad lastele seda elustiili, juurdub üha enam lapsekeskne peremudel (Livingstone 2009).

Muutused perekonnas ei seisne üksnes kommertsialiseerumises. Internet soodustab ka laialdasemat eakaaslaste kultuuri levikut, mille tagajärjel jääb perekond laste jaoks tagaplaanile. Internet võimaldab küll olla füüsiliselt kodus või koolis, kuid pidev võrgus olek soodustab psühholoogilist eemalolekut ja annab võimaluse suhelda samal ajal sotsiaalvõrgustike kontaktidega (Gergen 2002, Livingstone 2009 kaudu).

Meyrowitz ja Postman tõid välja, et massimeedia on lastele andnud enneolematu juurdepääsu täiskasvanute maailmale, hägustades seni teada olevaid piire täiskasvanute ja laste vahel. Samaaegne noortekultuuri levik on toonud endaga kaasa aga selle, et lapsed küll soovivad teada, mitte aga ilmtingimata tegeleda täiskasvanute maailmaga. Noored on nende sõnul rohkem motiveeritud identiteetide ja suhetega eksperimenteerima vanemate eest ligipääsmatutes kohtades (Meyrowitz 1985 ja Postman 1983, Livingstone 2009 kaudu). Livingstone (2009) lisab siinjuures, et meedia pakub lastele materjali, mille paindliku ja loomingulise kasutusviisi juures avastavad nad ennast ja teisi.

Seega pakub infoühiskond lastele uusi võimalusi enese avastamiseks ja täiskasvanute maailmaga tutvumiseks ning internet võimaldab neil teha seda tihtipeale just vanemate eest ligipääsmatus keskkonnas. Teisest küljest ei taha lapsed tegeleda täiskasvanute maailma probleemidega ja sellest tulenevalt kujunebki välja nn pikendatud noorus.

2.2.1 Suured ootused vs. kriitika

Lastest ja internetist rääkides kerkivad esile kaks vastandlikku lähenemist – suured ootused ja nende kriitika. Ühelt poolt nähakse lapsi kui sotsiaalsete muutuste poolt haavatavaid ning usutakse, et lapsed vajavad kaitset meedia eest. Teiselt poolt nähakse lapsi kompetentsete ja loominguliste toimijatena, kelle teadmisi täiskasvanud alahindavad ning mille tulemusena ei suuda nad lastele pakkuda piisavalt arendavat keskkonda (Livingstone 2009).

Optimistid usuvad, et internet pakub uusi võimalusi eneseväljenduseks, sotsiaalsuseks, ühiskondlikeks tegevusteks, loomingulisuseks. Laste puhul loodetakse, et internet loob uusi võimalusi õppimiseks, isegi uusi mõtlemisviise ja suudab ületada näiteks poliitilist apaatiat noorte seas. Pessimistid näevad interneti suurenevas levikus aga valitsuse suuremat kontrolli, reklaami massilist levikut ja kommertsekspluateerimist ning kahjulikke ning kriminaalseid tegevusi, mida internet soodustab. Seeläbi usuvad pessimistid, et laste jaoks loob internet uusi hirne ja riske (kommertslikud, seksuaalsed, ideoloogilised riskid) (Livingstone 2009).

Ühiskonna peamine ootus laste internetikasutuse osas keskendub õppimisele – internet peaks soodustama mitteametlikku õppimist kodus ja ametliku hariduse andmist koolis. Hariduslike ootuste koha pealt ei ole internet üksnes õppimise vahend, vaid „kogu maailm on ühe hiireklõpsu kaugusel“ on laste endi ja vanemate entusiastlik uskumus. Seega ei loodeta IKT arenguga soodustada üksnes koolis õppimist, vaid toetada ka mitteametlikku ja elukestvat õpet (Livingstone 2009).

Kriitikud aga ei nõustu, et paremad ja rohkemad IKT vahendid tähendavad paremat haridust. Nad usuvad, et arvutite kasutamine õppetöös vähendab loomingulisust, isoleerib lapsed näost näkku suhtlusest, suurendab sotsiaalset ebavõrdust ja viib õpetajate tähelepanu õpilaste vajadustelt tehnoloogiale (Livingstone 2009).

Avalik arvamus kriitika kohta sõltub suures osas kolme aspekti kokkulangevusest – esiteks erakordne kiirus, millega internet levib (ükski teine meedium ei ole nii kiirest levinud ühiskonnas); teiseks hirm uue ees, mida suurendab meedia paanika, et internetti kui ohuallikat lastele on võimatu kontrollida; kolmandaks aga uus põlvkondlik lõhe, kus laste teadmised on suuremad täiskasvanute omast (Hasebrink *et al* 2009).

Selleks, et vähendada ühiskonna hirme, tuleb olla teadlik laste oskustest, suurendamiseks laste imalusi ja hüvesid seoses internetikasutusega, samal ajal vähendada riske, mida internet endaga kaasa võib tuua. Siinkohal on oluline osa nii ühiskonnal laiemalt kui ka perekondadel ja õpetajatel.

2.2.2 Internetiajastu riskid ja võimalused seoses lastega

Senised uuringud (näiteks Livingstone *et al* 2011a) toetavad arvamust, et nii eakaaslaste kui ka õpetajate osas kehtib nõ reaktiivne vahendamine, mille kohaselt lapsed pöörduvad eakaaslaste ja õpetajate poole siis, kui nad on juba millegi ebameeldivaga internetis kokku puutunud. Teisest

küljest jätavad senised uurimused tagaplaanile asjaolu, et lapsed ise on aktiivsed tegutsejad, kes algatavad vahendamise siis, kui nad seda vajalikuks peavad (Kalmus *et al* 2012 ilmumas).

Laialdasem interneti levik toob endaga kaasa üha enam riske ja võimalusi. Livingstone (2009) märgib, et optimistid näevad internetis laste jaoks uusi õppimisvõimalusi, uut mõtlemisviisi, kuid pessimistid kahjulikke ja kriminaalseid tegevusi ning reklaami propageerimist.

Allolevas tabelis on toodud Livingstone'i jaotus *online*-riskidest ja -võimalustest. Antud tabel ei ole lõplik, kuna riskid ja võimalused on ajas muutuvad, kuid annab mõningase ülevaate käsitletavast teemast.

Tabel 1: *Online*-riskid ja -võimalused (Livingstone 2009)

Online võimalused	Online riskid
Juurdepääs globaalsele informatsioonile	Illegaalne sisu
Hariduslikud ressursid	Pedofiilid, <i>online</i> -peibutamine, võõrad
Sotsiaalne võrgustik sõprade vahel	Ekstreemne või seksuaalne vägivald
Meelelahutus, mängud ja lõbu	Muu kahjulik või solvav sisu
Kasutaja poolt loodud sisu	Rassistlik/viha õhutav materjal ja tegevused
Kodaniku või poliitiline osalus	Reklaam ja mõjutamine
Privaatsus identiteedi väljendamiseks	Kallutatud või valeinformatsioon
Kogukondlik kaasatus/aktiivsus	Isikuandmete kuritarvitamine
Tehnilised teadmised ja kirjaoskus	Küberkiusamine/ahistamine
Karjääri edendamine	Mängurlus, finantspettus
Personaalne, tervise- ja seksuaalne nõu	Enesekahjustamine (suitsiid, anoreksia)
Spetsialistide grupid/fänni foorumid	Privaatsuse riivamine/kuritarvitamine
Jagatud kogemused teistega	Ebaseaduslikud tegevused (häkkerlus, autoriõiguste kuritarvitamine)

Livingstone (2009) nõustub Beckiga, tõdedes, et riskidega kokkupuutumine on tavaline ja mõnikord isegi nauditav. Riskide võtmine on osa identiteediloomise protsessist eakaaslaste grupi sees. Seeläbi testivad teismelised täiskasvanute autoriteeti, vaidlustavad täiskasvanute poolt loodud reegleid ja väldivad vanemlikku järelvalvet.

Kalmus ja Vengerfeldt (2009) märgivad ära, et mõnikord on *online*-riskide ja võimaluste vahel väga õhuke joon, mis sõltub inimese vaatepunktist ja väärtustest. Nii nagu lapsed näevad anonüümsust, privaatsust, mängu ja isegi väikseid petuskeeme erutavate võimalustena, võivad lapsevanemad neid näha kui riske laste turvalisusele.

Kõige enam levinud *online*-risk Euroopas on see, et lapsed annavad välja personaalset informatsiooni enda kohta – umbes pooled noortest on seda teinud. Teiseks levinumaks riskiks on pornograafia nägemine internetis (keskmiselt 40% lastest on kokku puutunud pornograafilise temaatikaga internetis, kuid see varieerub riikide lõikes väga suurelt) (Hasebrink *et al* 2009). Samas toob Livingstone (2009) välja kaks *online*-riski, mis tekitavad ühiskonnas suuremat muret – pedofiilia ja *online*-kiusamine. Mõlemad panevad lapsed olukorda, kus nad on haavatavad ja vastamisi kardetava seksuaalse või vägivaldse agressoriga.

Mõningal määral erinevad sagedasemad *online*-riskidega kokkupuuted ka poiste ja tüdrukute vahel. Poisid otsivad enam ise vägivaldset informatsiooni internetist, puutuvad suurema tõenäosusega kokku pornograafilise temaatikaga, kohtuvad päris elus *online*-kontaktiga ja annavad välja personaalset informatsiooni. Tüdrukud seevastu tunnevad ennast rohkem häirituna vägivaldse või pornograafilise sisu nägemisest, vestlevad internetikeskkonnas rohkem võõrastega, saavad enam tahtmatuid seksuaalse alatooniga kommentaare ja neilt küsitakse rohkem personaalset informatsiooni, kuid nad on ka ettevaatlikumad selle jagamise osas (Hasebrink *et al* 2009).

Üldine tendents on aga selline, et lapsi eriti ei huvita võõrastega suhtlemine internetis ja nad eelistavad suhelda enda sõpradega. Lapsed ise kirjeldavad võõrastega suhtlemist kui veidrat ja kahtlast kogemust, millel nad ei näe mõtet (Livingstone 2009).

TNS Emor (2010) tulemuste põhjal oskavad noored küll nimetada erinevaid internetiohte, kuid ei tunne end otseselt ohustatuna. Kõige sagedamini esinevaks probleemiks peeti *online*-kiusamist. Lapsed ise väitsid, et kiusamise korral pöörduvad nad kõigepealt eakaaslaste poole või uurivad internetist, kuidas üht või teist probleemi lahendada. Kui probleemi ei suudeta sellisel moel

lahendada, siis pöörduakse ka täiskasvanu poole, kelleks tavaliselt on õpetaja. Antud uuringu põhjal nõustusid ka õpetajad, et tihtipeale pöörduvad *online*-kiusamise korral ohvrid ise või nende sõbrad probleemiga just nende poole. Sama uuringu põhjal ei räägi aga lapsed internetiohtudest sõpradega ja see tuleb jutuks üksnes siis, kui kellelgi on midagi juhtunud.

Buhti (2012) Facebooki näitel koostatud bakalaureusetööst nähtub, et *online*-kiusamist soodustab peamiselt asjaolu, et veebis on teismelised julgemad väljendama nii positiivseid kui ka negatiivseid arvamusi ja tundeid. Ta lisab, et arvutiekraanis nähakse justkui kaitset vastase ees, mille tõttu on lihtsam teisi solvata ja halvustada, ilma et peaks kartma füüsilist vastulööki.

Samast tööst selgub samas, et kui osa 15-16aastaseid tüdrukud peab vajalikuks, et õpetajad räägiks veebis ettetulevatest probleemidest, siis teised näevad selles ebavajalikku moraallugemist, märkides ära, et suures osas on see noorte endi asi, mida nad veebis teevad ja postitavad. Samas on viimane suhtumine pigem erandlik ja enamasti pooldavad lapsed ja noored seda, et õpetajad neid suunaks (Buht 2012).

2.3 Laste internetikasutuse sotsiaalne vahendamine

Lapsevanemate mõju laste internetikasutusele on juba küllaltki palju uuritud, kuid õpetajad on siiani pisut jäänud tagaplaanile, eriti selle koha pealt, mis puudutab riskide ja kahju vähendamist, millega lapsed võivad kokku puutuda (Kalmus, von Feilitzen ja Siibak 2012 ilmumas).

Vanemaid, õpetajaid ja eakaaslasti võib kõiki nimetada sotsialiseerumismõjuriteks, kes vahendavad sotsiaalselt laste internetikasutust. Ühelt poolt pakuvad need rühmad lastele sotsiaalset tuge ja juhendamist, teiselt poolt aga sätestavad piiranguid ja reegleid seoses internetikasutusega (Kalmus 2012 ilmumas). Ta toob oma artiklis välja ka erinevad rollid, mida internetikasutuse sotsiaalsed vahendajad võivad laste jaoks mängida. Ühelt poolt võivad vahendajad käituda kui “väravavahid” jälgides, milliseid veebilehekülgi lapsed kasutavad ja mida internetis teevad. Düragerile ja Livingstone’ile (2012) toetudes lisab Kalmus, et enamasti

täidavad seda ülesannet lapsevanemad. Teiselt poolt võivad vahendajad olla lastele kui “teejuhid” või treenerid” aidates veebimaailmas toime tulla. Varasemate uuringute (Kalmus *et al* 2012 ilmumas) analüüsist nähtub, et õpetajate poolne internetikasutuse vahendamine on positiivses seoses laste digitaalsete oskustega, millest tuleneb ka nende „teejuhi“ roll. Kolmandaks lisab Kalmus (2012 ilmumas), et sotsialiseerumismõjurid võivad käituda kui “aknad”, kes laiendavad laste teadmisi uuest meediast ja seda rolli täidavad enamasti sõbrad (Kalmus *et al* 2012 ilmumas leidsid, et eakaaslaste poolne internetikasutuse vahendamine on positiivses seoses laste internetikasutusega). Viimasena kirjeldab Kalmus (2012 ilmumas) hüpoteesi reaktiivsest vahendamisest, mille puhul lapsed pöörduvad “lohutajate” või “usaldusisikute” poole ise siis, kui mõne probleemiga kokku puutuvad (enamasti lapsevanemate või eakaaslaste ning harvem õpetajate poole).

2.3.1 Õpetajad laste internetikasutuse mõjutajatena

EU Kids Online’i teoreetiline mudel laste internetikasutuse sotsiaalse vahendamise kohta lähtub Bronfenbrenneri skeemist (1979) mille kohaselt lapsed, õpetajad ja eakaaslased on kõik ühel tasandil. Seega mõjutavad laste internetikasutust ja sellega toimetulekut kõik kolm gruppi.

Kuna IKT vahendid on saamas osaks kõikidest tegevustest, osaks infrastruktuurist, mis toetab õppimist, suhtlemist ja osalust, siis on see muutumas ka üha olulisemaks osaks koolielust. Näiteks toob Livingstone välja, et koolides tehakse ümberkorraldusi tunniplaanides IKT kasutamiseks (Livingstone 2009). Seega mõjutavad laste internetikasutust nii tehnoloogia koolis, õpetajate teadmised uutest vahenditest kui ka uutest riskidest, mida need endaga kaasa toovad, ja õpetajate oskus neid teadmisi lastega jagada.

Livingstone (2009) kirjeldab ka seda, et interneti kasutamine õppevahendina nõuab teistsugust, kriitilisemat meelt kui raamatute puhul. Seda eelkõige põhjusel, et enamik lapsi ei ole teadlikud kommertseesmärkidest ega peidetud motiividest internetilehekülgede taga.

UK Children Go Online raporti kohaselt ütlesid üksnes 33% 9-19-aastastest lastest, et keegi on neile öelnud, kuidas hinnata *online*-informatsiooni usaldusväärsust, mis tähendab, et 2/3-le lastest pole sellest keegi rääkinud (Livingstone 2009). Samas selgub EU Kids Online raportist (Livingstone, Haddon, Görzig *et al* 2011b), et 58%-le lastele on mõni õpetaja seletanud, miks osa veebilehekülgi on head ja osa halvad.

Samast raportist nähtub, et 58% 9-16aastastest väidab, et õpetajad on aidanud neid, kui on vaja midagi keerulist teha või leida internetist ja samal protsendil juhtudest on õpetaja andnud soovitusi, kuidas turvaliselt internetti kasutada. Üksnes 24% lastest väitis, et õpetajad on neid aidanud, kui midagi on häirinud internetis, kuid see on ilmselt seotud asjaoluga, et küllaltki vähestel juhtudel ütlevad lapsed, et neid häirib miski. Eelmainitud raportist selgub ka, et 13-14aastastele on õpetajad rohkem andnud nõu internetikasutuse osas kui 11-12aastastele (Livingstone *et al* 2011b).

Samas on oluline asjaolu, et iga viies laps, kes kasutab internetti, pole õpetajatelt saanud mingisuguseid soovitusi ja õpetusi seoses internetiga (Livingstone *et al* 2011b). Kuna aga lapsed kasutavad internetti väga palju just kooliga seoses, siis peaksid ka õpetajad mängima teatavat rolli laste internetikasutuse suunajatena. Euroopa laste seas on interneti kasutamine koolitööks kõige populaarsem tegevus, mida veebis teha, koguni 85% lastest kasutab internetti koolitööde tegemiseks (Hasebrink, Görzig, Haddon *et al* 2011).

Näiteks Mediapro (2006) andmetel kasutas 30% Eesti õpilastest enda sõnul ka koolis igapäevaselt või mitu korda nädalas internetti. Suur osa õpilastest aga arvas, et koolis peaks rohkem õpetama, kuidas leida veebist kasulikku informatsiooni. Seega on Eesti õpilased avatud sellele, et õpetajad neid suunaks. Oluliseks on see muutunud just nooremate internetikasutajate seas (9-10aastased), kuigi antud vanusegrupp saab kõige vähem nõuandeid õpetajatelt, kasvab internetikasutus nende laste seas kiiresti ja seega peaks neile ka enam õpetama turvalisust internetis. Oluline on see ka sellepärast, et EU Kids Online raporti kohaselt (Livingstone *et al* 2011a) kuulub Eesti nende riikide hulka, kus laste suurema internetikasutusega kaasnevad ka suuremad riskid, seega muutub nooremate laste nõustamine ja suunamine üha olulisemaks.

Tiigrihüppe (2008) Sihtasutuse poolt läbi viidud uuringust selgub, et Eestis on IKT õpetamine põhikooli nooremates astmetes isegi aktiivsem, kui põhikooli vanemates astmetes ja gümnaasiumides. Põhjuseks peetakse arvutiklassi koormatust kõrgemates klassides. Kuna tegemist on aga mitme aasta taguse faktiga, siis ei pruugi see praegusel hetkel enam kehtida.

Kalmus, von Feilitzen ja Siibak (2012 ilmumas) toovad välja, et õpetajate roll laste interneti alaste oskuste edendamisel ei muutu kuigi palju laste vanuse kasvades, samas on õpetajate poolne juhendamine positiivses seoses laste infotehnoloogia alaste oskuste ja *online*-tegevuste ulatusega. Üllatav on aga see, et kuigi õpetajate ülesanne peaks olema lapsi kaitsta ja juhendada, siis ei erine õpetajate roll selles osas eakaaslaste omast. Samas järeltavad nad oma analüüsi põhjal, et lapsed pöörduvad õpetajate poole abi saamiseks. Õpetajate poolne tugi mängib ka pisut olulisemat rolli tüdrukute jaoks, mida seostatakse asjaoluga, et tüdrukud on vähem enesekindlad oma arvutioskuste osas. (Kalmus *et al* 2012 ilmumas)

TNS Emor (2010) andmetel pöörduakse õpetajate poole tihti peale just siis, kui mõni teine küberkiusamise või ahistamise juhtum on leidnud laialdasemat meediakajastust. Sellepärast peavad õpetajad ka oluliseks, et antud teemast avalikult räägitaks.

Eelolevast selgub, et õpilased teatud olukordades küll pöörduvad ise abi saamiseks õpetajate poole, kuid EU Kids Online raportite põhjal võib öelda, et õpetajad kasutavad rohkem piiravat vahendamist ehk siis õpetajad räägivad rohkem sellest, mida ei tohiks internetis teha. 62% õpilastest tõi välja, et õpetajad on seadnud reegleid interneti kasutamise kohta koolis. Samas suunavad õpetajad lapsi kasutama ka mõningaid internetilehekülgi, peamiselt neid, mis seotud info kogumisega koolitööde jaoks (Hasebrink *et al* 2011).

Teisest küljest ei ole kuigi palju teada selle kohta, kas õpilased on saanud ka õpetajatelt abi, kui nad mõne küsimusega õpetajate poole pöördunud on.

2.3.2 Õpetajate IKT pädevus

Asjaolu, kas lapsed pöörduvad nõu ja abi saamiseks õpetajate poole, on ilmselt seotud sellega, kas lapsed tunnetavad, et õpetajatel on piisavalt teadmisi ja oskusi õpilasi suunata. Mediapro (2006) andmetel arvab 42,9% õpilastest, et nende õpetajad tunnevad internetti piisavalt hästi.

Tiigrihüppe Sihtasutuse poolt läbi viidud uuringust selgub üsna sarnane tendents. Näiteks hindavad koolidirektorid pooltes koolides õpetajate arvutioskust rahuldavaks ja vähem kui pooltes koolides heaks. (Tiigrihüpe 2008) Eestis tegeleb Tiigrihüppe sihtasutus pideva IKT teadvustamisega õpetajate seas. Näiteks viiakse Tiigrihüppe SA (2011) poolt läbi koolitusi õpetajatele „Õppiv Tiiger 2008-2013“, mille eesmärgiks on toetada infoühiskonna arengut, elukestvat õpet ning tõsta õppe kvaliteeti ja haridusele juurdepääsu suurendamist üld- ja kutsehariduses.

Viimaste aastate kohta küll andmed puuduvad, kuid varasemate uuringute põhjal selgub, et õpetajad ise hindavad enda teadmisi IKT vallas järjest paremaks (Tiiger Luubis 2004). Samas on ainetundides IKT kasutamine veel üsnagi väheste tegevustega piirduv – peamiselt on see seotud multimeedia esitlustega tunnis, infootsinguga internetis ning kodutööde tegemisega arvutis (Laanpere & Pata 2011).

Kuigi õpetajad ise hindavad oma arvutialaste teadmiste kasvu, selgub Kompi (2012) magistritööst, et õpilaste arvuti kasutamise alane juhendamine õpetajate poolt on küllaltki tühine, sõltudes konkreetse pedagoogi huvist ja motivatsioonist. Komp tõi oma töös tehtud intervjuude põhjal veel välja, et internetiturvalisusest rääkimine on sageli õpetajate jaoks ühekordne või ebajärjepidev ettevõtmine, seostudes mingi konkreetse avalikkuses teemaks tõusnud juhtumiga.

Varasemate uuringute põhjal tunnetavad õpetajad endal kohustust käituda kui suunavad täiskasvanud ja muretsevad selle pärast, mida õpilased võivad näha ja teha internetis, kui õpetajad ei kontrolli. Selle tõttu olid õpetajad varem arvutitundides pigem keelajate rollis ja

õpilastel lubati külastada üksnes etteantud lehekülgi. See võib aga takistada laste infootsingu oskuste arengut ja süvendada nende teadmatust turvalisest internetikasutusest (Wishart 2004).

2.3.3 Eakaaslaste mõju ja kultuur

Nagu eespool juba märgitud, mõjutavad lapsi lisaks vanematele ja õpetajatele ka nende eakaaslased. Eakaaslaste mõju sotsiaalsel tasandil on palju uurinud ja sellest kirjutanud Corsaro (2005). Kui Beck (2005) kirjeldab seda kui riskiühiskonna mõju peremudelile, kus olulisemaks muutuvad tutvus- ja sõprussuhete võrgustikud, siis Corsaro lähtub oma kirjeldustes lapsepõlvesotsioloogiast.

Corsaro kasutab oma käsitluses mõistet tõlgendav taastootmine, mille kohaselt lapsed loovad vanemate maailmapildi põhjal oma uue ja kohandatud maailmapildi eakaaslaste kultuuri sees ning sealjuures panustavad aktiivselt kultuuri tootmisesse ja muutmisesse. Siinkohal ei ole oluline lapse individuaalne areng, vaid muutused, mida toob endaga kaasa eakaaslaste kultuuri levik (Corsaro 2005).

Corsaro toob välja kaks peamist teemat, mis nooremas eas eakaaslaste kultuuris ette tulevad. Esiteks katsetavad lapsed järjekindalt, kuidas enda elu üle kontrolli hoida ja teiseks püüavad nad seda kontrolli jagada enda sõpradega (Corsaro 2005). Puberteedieas muutuvad eakaaslaste kultuuris oluliseks aga aktsepteerimine, populaarsus ja grupi solidaarsus (Corsaro 2005).

Kõik need aspektid võivad mõjutada ka laste internetikasutust. Nooremas eas võib internet olla lastele vahendiks, kuidas kontrollida enese elu, kuid samas jagada seda ka sõpradega. Pisut vanemaks saades muutub üha olulisemaks võimalus teha teistega sarnaseid asju, selleks et säiliks grupi solidaarsus ja eakaaslased last aktsepteeritaks, seda ka internetis.

2.3.4 Eakaaslased laste internetikasutuse mõjutajatena

Eakaaslaste mõju laste internetikasutusele ei ole veel kuigi sügavuti uuritud. Varasemad uuringud vihjavad sellele, et eakaaslased võivad olla vähem aktiivsed üksteise aitamise osas, kuid mõjutavad rohkem laste motivatsiooni internetti kasutada ja jagavad omavahel informatsiooni, mida on võimalik internetis teha. (Hasebrink *et al* 2011) Lisaks sellele on sõbrad need, kelle mõjul luuakse sotsiaalvõrgustikesse profiile või *blogi* (Kalmus *et al* 2009). Samas nad nendivad Kalmus ja teised oma uurimuses, et tegemist võib olla ka eakaaslaste survega, miks ühe või teise tegevusega internetis alustatakse (Kalmus *et al* 2009).

Kalmus toob välja, et lapsed räägivad internetist kõige enam just enda eakaaslastega - eakaaslased soovivad neile, mida internetis teha ja milliseid veebilehekülgi kasutada. Seega on sõbrad peamine infoallikas suunamaks uutele internetilehekülgedele (82,4% juhtudel on eakaaslased lapsi suunanud) (Kalmus 2007).

EU Kids Online raportist selgub ka, et eakaaslased on need, kelle käest on kõige enam saadud abi, kui midagi keerulist on olnud teha või leida internetist (64% lastest nõustus sellega). Lisaks sellele tuleb antud raportist välja, et vanemad lapsed pöörduvad rohkem eakaaslaste poole kui nooremad ja annavad ka ise rohkem nõu (Livingstone *et al* 2011a). Ilmselt on see seotud asjaoluga, et vanemad lapsed veedavad internetis enam aega ja kasutavad internetti rohkemateks tegevusteks (Livingstone *et al* 2011b). Nagu õpetajategi käest, küsivad küsivad tüdrukud ka eakaaslastelt rohkem nõu kui poisid (Hasebrink *et al* 2011).

Samas väheneb eakaaslaste roll laste vanuse kasvades selles osas, mis puudutab oskuste arendamist ja uute võimaluste tutvustamist internetis (Kalmus *et al* 2012 ilmumas). Kui aga lapsed puutuvad kokku mõne riskiga internetis, siis pöörduvad nad esimesena enamasti sõprade poole. Näiteks kiusamise korral on 50% lastest rääkinud sellest eakaaslastele, kuid õpetajatele on rääkinud üksnes 7% vastanutest. Seega ei räägita õpetajatega piisavalt riskiolukordadega kokku puutumisest (Hasebrink *et al* 2011).

Turvalisuse osas lapsed üksteisele nii palju nõu ei anna kui õpetajad lastele. EU Kids Online raporti kohaselt on lapsed saanud sõpradelt nõuandeid interneti turvalisuse osas 44%-l juhtudest Enam jagavad siiski nõuandeid täiskasvanud (63% lastest on saanud nõuandeid vanematelt ja 58% õpetajatelt) (Livingstone *et al* 2011b).

2.4 Uurimisküsimused

Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada, milles seisneb eakaaslaste ja õpetajate mõju laste internetikasutusele ning kui kasulikud on 11-12- ja 13-14aastaste laste endi arvates eakaaslaste soovitusel ja õpetajate suunamine või eelistavad nad probleemide tekkimise korral ise abi otsida. Sellest tulenevalt on püstitatud järgnevad uurimisküsimused.

Milles seisneb eakaaslaste ja õpetajate mõju 11-12- ja 13-14aastaste laste internetikasutusele?

- Milliseid internetilehekülgi lapsed enim kasutavad?
- Milliste internetilehekülgedeni eakaaslased lapsi suunavad?
- Milliste internetilehekülgede kasutamisega seoses küsivad lapsed nõu eakaaslastelt?
- Millistele internetilehekülgedeni õpetajad lapsi suunavad ja mis eesmärgil?

Kuidas mõjutavad eakaaslased ja õpetajad laste internetiprobleemidega toimetulekut?

- Milliste *online*-riskidega lapsed kokku puutuvad ja kelle poole pöörduvad nad abi saamiseks?
- Milliste probleemide korral pöörduvad lapsed eakaaslaste poole ja kui palju saavad nad eakaaslastelt abi?
- Milliste probleemide korral lapsed pöörduvad õpetajate poole ja kui palju nad saavad õpetajatelt abi?
- Milliseid soovitusi õpetajad annavad seoses interneti turvalisusega?

Kuivõrd on 11-12- ja 13-14aastaste laste arvates abi probleemide ennetamisest õpetajate ja eakaaslaste poolt võrreldes abi otsimisega probleemi tekkimise korral?

- Millest on lastel enda arvates rohkem kasu, kas õpetajate poolsest teadmiste ja kogemuste jagamisest või abistamisest, kui probleemid on juba tekkinud?
- Millest on lastel enda arvates rohkem kasu, kas eakaaslaste poolsest teadmiste ja kogemuste jagamisest või abistamisest, kui probleemid on juba tekkinud?
- Millisel viisil õpetajate ja eakaaslaste tegevus selles osas erineb?
- Kuivõrd see sõltub probleemi laadist?

3. MEETOD JA VALIM

3.1 Meetod

Antud bakalaureusetöös on kasutatud kvalitatiivset uurimismeetodit ja siinkohal on valitud semistruktureeritud intervjuud. Sellisel juhul on paika pandud küll intervjuu kava, kuid meetod võimaldab intervjuerijal olla paindlikum (Wisker 2008). Lapsi intervjuerides on see üsna vajalik, kuna siis saab esitada lisaküsimusi selleks, et julgustada lapsi rääkima.

Laherand (2008) toob välja, et intervjuu suur eelis teiste andmekogumismeetodite ees on paindlikkus, võimalus andmekogumist vastavalt olukorrale ja vastajale reguleerida. Teisest küljest kaasnevad aga mitmesugused ohud, mis võivad uuringu tulemusi mõjutada. Kui täiskasvanud inimene intervjuerib last, tuleb kindlasti jälgida, et see ei põhjustaks lapsele ängistust või arusaamatusi, ei kuritarvitaks lapse privaatsust ega usaldusväarsust. Lisaks sellele on laste puhul väga oluline, et nad tunneksid end intervjuu ajal mugavalt. Lastel ei tohiks tekkida tunnet, et nad peavad andma „õigeid“ vastuseid (Lobe *et al* 2007).

Selleks et lastel oleks mugavam antud teemast rääkida ja tekiks omavaheline arutelu, on antud bakalaureusetöös intervjuud läbi viidud paarikaupa (korraga vastasid intervjueritava küsimustele kaks last).

3.2 Valim

Käesoleva bakalaureusetöö valim on moodustatud Elva Gümnaasiumi õpilaste hulgast. Neli intervjuud viisin läbi kaheksa viienda klassi õpilasega, kelle vanuseks on 11-12 aastat, ja neli intervjuud kaheksa seitsmenda klassi õpilastega, kelle vanus on 13-14 aastat. Antud

vanusegrupid valisin põhjusel, et neid on vähem uuritud ja pole teada, kuivõrd eakaalsased ja õpetajad nende internetikasutust mõjutavad.

Valimi moodustavad neli poistepaari ja neli tüdrukutepaari. Intervjueeritavate leidmiseks pöördusin abi saamiseks klassijuhataja poole (kolme klassijuhataja poole pöördusin otse ja ühega õnnestus ühendust saada e-maili teel). Klassijuhatajatelt sain kas otsekontakti õpilastega suhtlemiseks (sain koha peal küsida õpilaste telefoninumbreid) või saatis õpetaja nende laste e-maili aadressid, kes olid nõus uuringus osalema. Kahel juhul oli tegemist valede e-maili aadressidega, mille korral pöördusin samade kontaktide poole Facebooki vahendusel. Facebooki kasutamine tõi ka selles mõttes paremaid tulemusi, et lapsed vastasid Facebooki kirjadele kiiremini, seega oli lihtsam nendega ühendust saada kui e-maili teel.

Laste käest küsisin nende vanemate kontakte (kas e-mail või telefoninumber) ning seejärel kontakteerusin lapsevanematega nõusoleku saamiseks selleks, et võiks intervjueerida nende lapsi. Kõik intervjuud viisin läbi koolimajas (kaks vaheajal, kaks tundide ajal ja neli intervjuud pärast tunde).

Elva Gümnaasiumi valisin seminaritöökõõ mugavusvalimi alusel ja bakalaureusetöõõ jätkasin intervjuude läbiviimist sama kooli õpilastega.

Uurimisküsimustele eelnesid sissejuhatavad küsimused, mis puudutasid interneti kasutamissagedust, kasutamise kohti ja peamiseid internetilehekülgi, mida lapsed endi sõnul kasutavad. Kõikidele lastele selgitasin intervjuu läbiviimise eesmärgi ja asjaolu, et kõik intervjueeritavad jäävad töõõ anonüümseks.

4. TULEMUSED

Intervjuu tulemused on välja toodud uurimisküsimuste ja intervjuu küsimuste põhjal. Näidetes on kasutatud tunnuseid T1, T2, P1 ja P2 jne, mis tähistavad vastavalt tüdrukuid ja poisse intervjuu transkriptsioonide põhjal (sulgudesse tähise järgi lisatud vanus). Lisaks sellele on välja toodud peamised erinevused 11-12- ja 13-14aastaste laste vahel.

Peatüki esimene osa keskendub sellele, mida lapsed peamiselt internetis teevad ja mida nad valdavalt kasutavad just kodus. Seejuures toon välja, milliseid soovitusi on andnud sõbrad internetiga seoses. Teises osas keskendun rohkem sellele, milliste internetilehekülgedeni on õpetajad lapsi suunanud ja kuidas õpetajad mõjutavad laste internetikasutust. Viimases osas püüan välja tuua selle, kas rohkem on kasu probleemide ennetamisest või hilisemast seletamisest ja kuivõrd erinevad selles osas õpetajate ja eakaaslaste tegevused.

Kõik lapsed kasutavad internetti igapäevaselt ja kõigil on kodus olemas arvuti. Interneti kasutamise aeg varieerub väga suures osas. Kui enamik 11-12aastaseid kasutab internetti umbes 2-3 tundi päevas, siis 13-14aastaste seas leidub ka neid, kes kasutavad internetti päeva jooksul 5-7 tundi. Nooremad lapsed kasutavad internetti enamasti kodus ja aeg-ajalt sõprade juures, kooli ajal telefoniga internetti kuigi pikalt ei kasutata (kaks poissi tõid välja, et kasutavad internetti vahetundide jooksul umbes 10 minutit). Vanemad tüdrukud mainisid, et lisaks kodule kasutavad internetti ka raamatukogus, poisid jällegi teevad seda rohkem telefonitsi. Telefoni kasutamise aeg internetis viibimiseks on aga küllaltki varieeruv - kui kaks poissi tõid välja, et teevad seda paari vahetunni ajal, siis üks vastanutest kasutab ka tundide ajal.

Tavaliselt ma telefoniga kasutan praktiliselt kõik tunnid, mis on igavad. Osad on huvitavad tunnid, siis ei ole. (P5 14)

No ma otseselt ei oska öelda, aga mul on lahti kogu aeg; umbes 2 tundi. (P1 11)

Peamised tegevused, mida lapsed internetis teevad on Facebooki kasutamine ja Youtube'ist muusika kuulamine ning videote vaatamine. Lisaks sellele mängitakse erinevaid mänge ja üks vastajatest tõi välja ka asjaolu, et kasutab internetti uudiste lugemiseks Postimehest ja Õhtulehest. Tuleb ära märkida, et see oli ka ainuke vastaja, kellel ei ole Facebook'is kontot. Lisaks selle loeb üks 12aastane poiss uudiseid jalgpalliga seonduvatelt lehekülgedelt. Kaks poissi kasutavad internetti ka veel ostu-müügi lehekülgede külastamiseks (näiteks eBay) ja kaks vanemat poissi tõi välja erinevate foorumite kasutamise. Lisaks sellele kasutatakse veel igapäevaselt Skype'i, MSNi ja Google'it.

Aga ma ei tea ma internetis loon programme ja siis jagan edasi neid ja siis olen, kuidas ütelda, Facebook, see on selline koht, kus inimestega tutvuda. (P5 14)

No ka Facebook ja Youtube, siis erinevad mängude leheküljed, MSNi, vahepeal mingeid spordilehekülgi, eesti jalgpalli leht ja sellised. (P3 12)

Samas ei saa aga öelda, et toimingute hulk, mida internetis tehakse, suureneks eriti palju vanuse kasvades. Pigem võib antud tulemuste puhul öelda, et see on küllaltki individuaalne. Suuremate kogemuste ja teadmistega lapsed harrastavad ka internetis laialdasemaid tegevusi ja enamasti on selleks poisid. Kui 14aastaste tüdrukute jaoks seostub internetikasutus peamiselt Facebooki, MSNi kasutamisega (lisaks kooliga seonduvad lehed), siis 11-12aastased poisid tellivad ka eBay kaudu tehnikat ja laevad internetist alla faile. Lisaks tegeleb üks 14aastane poiss juba programmeerimisega ja sellest tulenevalt kasutab igapäevaselt suurel hulgal erinevaid lehekülgi.

Kui poisid mängivad mänge mõlemas vanusegrupis, siis tüdrukute puhul tuleb välja, et 13-14aastased enam mänge ei mängi või ei pea nad seda vajalikuks välja tuua. Teisest küljest tõi aga üks 13aastane tüdruk välja Twitteri igapäevase kasutamise.

Ja siis mängin mänge, Transformice'is. (T3 11)

Jah, ja Google, Simsi leheküljed. (T4 11)

Eakaaslaste ja õpetajate mõju 11-12- ja 13-14aastaste laste internetikasutusele

Nooremas vanusegrupis kehtib asjaolu, et kõige enam saadakse informatsiooni uute internetilehekülgede kohta sõpradelt või sugulastelt. Üks vastajatest tõi siinkohal näiteks MSNi, kaks vastanutest eBay ja kaks vastanutest tõid välja erinevad mänguleheküljed.

Kuigi vanemas vanusegrupis tõid kaks poissi ka välja, et saavad sõpradelt infot uute mängude kohta, siis ülejäänud vastanud mainisid, et enamasti leiavad nad infot uute lehekülgede kohta siiski iseseisvalt.

Ma olen leidnud, mängisin ühte mängu siis seal oli tekste ja külastage ja olge aktiivsed ja siis ma proovisin. (P6 14)

Ma hakkasin üldse neid asju tegema, siis mul oli vaja selliseid asju mis toetavad neid ja siis leidsin netist igalt poolt, otsisin lihtsalt. (P5 14)

Ise avastan tavaliselt. (T5 14)

Nooremas vanusegrupis tõid kõik intervjuueeritavad välja, et on abi saanud sõpradelt või sugulastelt, kui nad on vajanud nõu, kuidas midagi kasutada. Samas erinevad pisut leheküljed, mille kohta on nõu küsitud. Kaks poissi on küsinud abi seoses ostu-müügi lehekülgede kasutamisega. Üks vastajatest tõi siinkohal välja konto loomise ja teine vastaja on nõu küsinud kauba kohaletoomise kohta.

Ma vennalt küsisin ostu-müügi lehekülje kohta alguses. (P2 12)

Ma ka, sest eBay on päris keeruline. (P1 11)

Tüdrukud tõid aga välja, et alguses oli keeruline luua kontot ja leida kontakte nii Facebookis kui ka MSNis. Lisaks sellele on üks vastanutest küsinud nõu, kuidas Facebooki pilte üles laadida.

No Facebook ja MSN on nagu põhilised, need on sellised keerulisemad alguses, teisi asju juba saad aru. (T1 11)

Lisaks sellele pöörduvad intervjueeritud lapsed sõprade poole siis, kui abi vajatakse mängude lehekülgede juures. Noorema vanusegrupi puhul on siiski tajutavam sõprade mõju vaba aja tegevustele. Vanemas vanusgrupis küsitakse sõpradelt nõu harva.

Mul ka tema [klassiõde], ta näitas kuidas seal mängitakse ja kuidas kasutajat teha. (T4 11)

Ja kui sa mängid, siis sa pead seal teisi aitama ja siis ta [klassiõde] näitas, mida teha. (T3 11)

Intervjueeritavad ise väga tihti sõpradele nõu ei anna, üksnes siis, kui küsitakse. Mõned vastanud töid välja, et on ka ise andnud sõpradele nõu mängude osas.

No ma pidin enda klassiõele seletama, kuidas seda matemaatika mängu mängida, seal kus need banaanid olid. (T1 11)

Neidsamu mängu olen soovitanud teistele ka. (P4 11)

Tihti peale antakse nõu pigem noorematele sugulastele või tuttavatele nii Facebooki kui ka erinevate mängude kohta.

Mul üks tuttav sugulase väike õde küsis, et kus ma käin ja kus saab tüdrukute mängu mängida ja ma kunagi ise ka kasutasin, siis ütlesin talle need leheküljed. (T5 14)

Väiksele sugulasele andsin ka nõu nagu, et kui ta Facebooki tegi, siis ma andsin nõu, kuidas seal olla ja niimoodi. Tal ka tookord mingi võõras inimene saatis sõbrakutse. Siis ma näitasin, et ära võta vastu. (T3 11)

Vanemas vanusegrupis kehtib üldiselt küll tendents, et saadakse iseseisvalt kõigega hakkama, kuid kui abi küsitakse, siis on see enamasti seotud koolitööga – kui klassikaaslased ei leia vajalikke materjale üles või ei oska koolitööga seoses midagi teha, siis küsivad nad eelkõige nõu just eakaaslastelt.

Kooliga seoses oskasid intervjuueeritavad välja tuua mitmeid internetilehekülgi, mida õpetajad on tutvustanud (ÕS, mängud, joonistamine loodusõpetuses, Miksike, inglise keele õpetajal eraldi lehekülg internetis harjutuste tegemiseks, Vikipeedia). 13-14aastased lisasid veel kunstitunni jaoks antud lehekülje, kus saab koomikseid teha, venekeelsete mängude lehekülje ja looduse ja inimeseõpetusega seotud leheküljed.

Mata õps andis mingi banaani mängu. (T2 11)

Inimeseõpetuse on ka antud meile. See oli see narko, ei...mingi lehekülg, ma ei mäleta. (T8 13)

Antud lehekülgede kodus kasutamine on küllaltki individuaalne. Mitmel korral öeldi, et koolis tutvustatud lehekülgi saab kasutada kodutööde tegemise jaoks (loodusõpetuse lehed, keeleveeb). Samas töid kolm õpilast välja, et on kasutanud õpetajate antud lehekülgi kodus ka enda jaoks. Kaks 11aastast tüdrukut on kasutanud banaanimängu lehekülge ja üks 14aastane poiss tõi välja, et kasutas lindude välimääraja lehekülge.

/.../ mul oli kodus mingi lind akna taga siis ma vaatasin sealt. (T7 14)

Antud intervjuude põhjal jääb mulje, et eakaaslased mõjutavad rohkem nooremate laste internetikasutust. 13-14aastased saavad pigem juba ise kõigega hakkama ja nõu enam eriti ei küsi. Õpetajad mõjutavad kõikide laste internetikasutust suhteliselt võrdväärselt, mis puutub sellesse, milliseid internetiaadresse nad soovivad lastel kasutada. Kooliülesannetega seoses kasutavad küll 13-14aastased suuremal hulgal erinevaid lehekülgi, kuid see ei mõjuta oluliselt nende kodust internetikasutust, et tekiks erinevusi 11-12- ja 13-14aastaste laste vahel.

Eakaaslaste ja õpetajate mõju laste internetiprobleemidega toimetulekule

Intervjuudest selgus, et tüdrukud oskavad paremini nimetada erinevaid internetiga seonduvaid ohte, poisid peavad erinevaid internetiga kaasnevaid ohte rohkem iseenesestmõistetavaks.

11-12aastased poisid seostasid turvalisemat internetikasutust automaatselt interneti ohtudega. Intervjueeritavad mäletasid videot interneti ohtude kohta, mida üks õpetajatest neile oli näidanud. Siiski võib välja tuua, et tüdrukutel on selgemalt meeles, millest antud videos juttu oli.

Üks oli selline, et üks poiss pani endast hästi ilusa pildi üles, aga see ei olnud tema, ja saatis tüdrukule ja lubasid kohtuda, ja siis kui see tüdruk kohale läks, siis see oli mingi rõve selline mees. (T1 11)

Üldiselt teadvustasidki tüdrukud rohkem riske, mis olid seotud võõrastega kohtumisega ja võõrastega internetis suhtlemisega (ei tohiks võõraste kutseid suhtlusportaalides vastu võtta). Samas töid nii poisid kui ka tüdrukud välja isikuandmete avalikustamise ja mitmel korra toodi näidetena viiruste allalaadimist. Intervjueeritavad teadsid, et selle jaoks ei tohi alla laadida suuri viiteid ega vajutada akendele, kus lubatakse iPod'e vms. Üks vastanutest tõi välja ka asjaolu, et valede viidetele allalaadimisel võib sattuda ka valede videote peale.

Või siis laed kogemata mingi vale video, mis on üldse mingi..ma ei tea. (T1 11)

Ja seda ka näiteks et öelda, et ma lähen nüüd reisile, maja tühi ja siis võidakse sisse murda. (T3 11)

13-14aastased on sarnaselt noorematega kursis ohtudega, mis seotud viiruste allalaadimistega ja valedele lehekülgedele ja videote peale sattumisega ning teavad, et ei tohi vajutada kõikidele reklaamidele. Võõraste kontaktide vastuvõtmine suhtlusportaalides seostub neil ohuga, et tihtipeale on arvuti programmeeritud nii, et vastab automaatselt ja siis hiljem saadab lingi, mis on viirusega nakatunud. Lisaks sellele on intervjueeritavad kursis asjaoluga, et ei tohi üles laadida pilte ja videoid kaasosalistelt luba küsimata ning ei tohi kasutada teiste tehtud töid enda nime all. Lisaks sellele mainiti, et teisi inimesi ei või laimata.

Ma ei tea, roppusi kirjutada, solvata, mingi jama võib tulla sealt. (T8 13)

See ongi, et pilte välja ei pane, kui sa teiselt seda küsinud ei ole ja siis teiste kohta ei tohi halba rääkida. (P5 14)

Kõik vastanutest olid nõus, et interneti ohtudest peaks õpetajad rääkima ja sellest on kindlasti kasu. 11-12aastased tõid välja, et enne video vaatamisest koolis, ei olnud lapsed endale teadvustanud internetiga kaasnevaid ohte. Samas oskasid tüdrukud paremini välja tuua asjaolu, miks on vaja antud teemast rääkida.

Et ise nagu välja ei lähe võõraga kohtuma. (T2 11)

Ja, siis teavad ka näiteks need mõned kellel ei ole internetti ja jääb see meelde vähemalt ,mida ei tohi teha. (T4 11)

Lisaks sellele olid tüdrukud arvamusel, et õpetajad võiks rohkem rääkida ka turvalisemast internetikasutusest.

No kui nad näitavad, siis nad võiks rääkida ka kuidas on õige sinna minna ja mida mitte teha.

(T1 11)

13-14aastased peavad küll vajalikuks asjaolu, et õpetajad räägiks internetist, kuid tõid välja, et seda võiks teha juba päris noorelt. Iseenda puhul nad enam kuigi vajalikuks ei pea seda, et keegi neid õpetaks ning tulevad enda tegemistega ise toime.

Võiks juba esimest klassist peale sest praegu käivad juba need, ka kes lasteaia on, et sellest ohutusest peaks rääkima neile küll. (T5 14)

Seitsme aastasest peale /.../Et nad viiruseid alla ei tõmbaks, ei maksaks millegi eest. (T8 13)

Samas märkis üks 14aastane tüdruk, et enda kogemusest õpitakse ikka kõige paremini ja üks 14aastane poiss arvas, et pigem peaks õpetamine olema ikkagi vanemate ülesanne.

Aga see on nagu rohkem õpetus, kui sa ise oled selle vea korra teinud, et tead, kui hulluks asi võib kiskuda. (T5 14)

Tegelikult peaks seda tegema vanemad, sest nemad vastutavad eelkõige laste eest ja näevad kaua laps internetis on, õpetaja ei näe. (P5 14)

Üldiselt võib öelda, et 11-12aastaste tüdrukute jaoks on tähtsam see, kui õpetajad räägivad interneti turvalisemast kasutamisest ja interneti ohtudest. Nende sõnul on see vajalik ka selle jaoks, et soodustada jutuajamisi vanematega antud teemal või teadvustada ka mittekasutajatele internetiga kaasnevaid probleeme.

Algul pole alati julgust. (T2 11)

Aga kui keegi juba teema võtab ja õpetaja näitab mingeid videoid, siis küsid vanematelt ka ja siis nad räägivad nendest. (T1 11)

Ja, siis teavad ka näiteks need mõned kellel ei ole internetti ja jääb see meelde vähemalt, mida ei tohi teha. (T4 11)

Lapsed on ka ise puutunud kokku erinevate probleemidega internetis. Üks intervjuueeritavatest tõi välja juhtumi Facebookis, kus tundmatu „sõber“ hakkas tüdrukule rääkima isiklike asju tüdruku kohta, kuid ei avalikustanud enda isiksust. Siinjuures sai tüdruk nõu sugulastelt, kes soovitasid antud isikuga rohkem tegemist mitte teha.

Jah aga ma blokeerisin ta ära. Mul sugulane ütles, et blokeeri ära. Et ära võta siukseid sõbraks, keda sa ei tea. (T2 11)

Sama nõuannet jagasid tüdrukule ka tema enda sõbrad. Enamasti pöörduakse sõprade poole siiski siis, kui midagi ei osata päris täpselt teha internetis, mitte aga tõsisemate probleemide korral. Tüdrukud tõid välja, et taoliste juhtumite puhul on siiski perekond ilmselt see, kelle käest nõu küsida ja kellega taolisest probleemist rääkida. Ka üks 14aastane poiss mainis, et nooremas eas olid siiski vanemad need, kelle poole tõsisemate probleemidega pöörduda, sest vanemad on ju kodus olemas ja peaksid siiski lapsi suunama ja õpetama.

Aaa..ükskord MSNis istusin siis mingi suvaline lisas mind ja siis ma võtsin vastu mõtlesin et äkki on mingi tuttav ja siis hakkas flirtima ja siis hakkas seda täiskasvanute asja küsima ja siis blokkisin ära ja hakkas uutelt aadressidelt kogu aeg tulema ja uuesti ja uuesti. Lõpuks küsisin vaemate käest et mida öelda. (P5 14)

Intervjuude põhjal jääbki mulje, et võõraste kontaktidega kokku puutumine nii Facebookis kui ka MSNis on kõige enam levinud risk. Nüüdseks teavad kõik intervjuueeritavad, et võõraid kontakte ei või vastu võtta, kuid mitmel juhul on nad seda varem teinud. Kahel korral on tundmatu palunud ka saata lapsel endast pildi, kuid seda ei ole tehtud. Üldiselt on lähisugulased need, kes lastele sellistel juhtudel abi on andnud (lisaks eelmainitud 14aastase poisi juhtumile tõi ka üks 11aastane tüdruk välja, et temal on palutud interneti vahendusel pilt saata, kuid see oli juures ja keelas ära).

Samas arvas üks poistest, et tema ei pöörduks ei õpetaja ega ka vanemate poole ühegi probleemi korral, sest neil puuduvad vajalikud oskused.

Vanemate ja õpetaja käest ma ei küsigi midagi., nad ei oska kasutada nii hästi. (P1 11)

Lisaks sellele olid mitmed õpilased kokku puutunud asjaoluga, et mõnes mänguportaalil oli toimunud neil kontovargus. Antud probleemiga tegelesid aga noored ise ja abi saamiseks kellegi poole ei pöördunud.

Mul oli niimoodi, et mul varastati kasutaja ära ja siis saadeti üks sõnum ühele et sa oled nii nõme või loll. Ja siis ma pärast rääkisin talle te see polnud mina tegelikult. (T3 11)

7. klassis olid mitmed inimesed kursis privaatsuse teemaga, kuna oli isiklik intsident sellega seotud, kus üks tüdruk laadis Facebooki üles pildi õpetajast. Kuigi tüdruk tunnistas, et neile on sellest ka varem räägitud, oli oma kogemusest õppimine siiski tema jaoks kasulik.

Ühel meie õpetajal oli üks kleit seljas, mis oli selline naljakas ja siis tunni ajal mu pinginaaber pilti saatis selle mulle ja siis ma panin selle endale Facebooki üles /.../ Ja siis üks tund õpetaja hakkas vihjama hästi palju sellele ja siis pärast tundi ütles, et ma ukse taha läheksin ja siis ukse taga õppealajuhataja rääkis mulle, mida ma ei tohiks teha internetis, et oleks võinud midagi hullemat juhtuda, et ainult hoiatus. (T5 14)

Antud juhtumi puhul rääkis tüdruk seda nii sõpradele kui ka vanematele, mis omakorda soodustas ka õpetamist vanemate poolt. Ta lisas ka, et kui olukord oleks olnud tõsisem, siis ilmselt ei oleks ta sellest kellelegi ka rääkinud. Käesolevat juhtumit arutasid õpetajad ja õppealajuhataja asjaosalistega – tüdrukuga, kes pildi üles pani, ja klassikaaslastega, kes pilti kommenteerisid. Tervele klassile intsidendist õpetajad ei rääkinud ja tüdruku jutust selgus, et klassikaaslased väljendasid oma toetust pigem õpilase suunas.

Huvitava faktina tõi üks 14aastane poiss välja asjaolu, et millegi ebameeldivaga internetis kokku puutudes, teatab ta sellest veebikonstaablile. Samas väljendas poiss oma pettumust, et veebipolitsei ei tee oma tööd piisavalt aktiivselt.

Minu meelest ei ole need netipolitseid - nad ei turva üldse ilusti, see ikka väga lahja, mis teevad, nägin ühte kus kirjutati roppusi ja ainult tuhandete peale nägin ühte politsei kommentaari. (P5

14)

Kuigi 13-14aastased ilmselt puutuvad erinevate probleemidega rohkem kokku, ei pea nad vajalikuks sellest niivõrd kellegagi rääkida. Õpetajate poole pööratakse üksnes probleemide ja muredega, mis seotud kodutööde tegemisega ja vanematega probleemidest ei räägita. Samas olid nooremas eas just lähisugulased need, kelle poole pööruti abi saamiseks. Seda kinnitasid ka 11-12aastased.

11-12- ja 13-14aastaste laste arvamus õpetajate ja eakaaslaste poolsest probleemide ennetamisest võrreldes nende poolse abistamisega probleemide tekkimise korral

Laste antud vastustest võib järeldada, et peetakse vajalikuks õpetaja nõuandeid interneti kasutamise, turvalisuse ja interneti ohtude osas. Seega on hea, kui õpetajad ennetavad probleeme ja juba varajases koolieas annavad lastele nõuandeid, räägivad sellest, kuidas ja mida võib internetis teha ja millised on need ohud, mis võivad kaasneda internetiga. Kui lastel on juba tekkinud mingisugune probleem, siis enamasti lahendatakse see sugulaste-sõprade toel. Õpetajate poole pole lapsed pöördunud, kui probleem on juba tekkinud.

Aga põhiliselt ma pöörduks ikkagi perekonna poole sellise probleemiga, õpetajale väga ei julge öelda. (T2 11)

13-14aastased tõid välja, et õpetaja poole pöörduks siis, kui arvutitunnis ei oska midagi teha või mõne kodutööga on raskusi.

Eakaaslaste puhul võib pigem välja tuua asjaolu, et nende poole pöörduakse siis, kui mõni probleem on juba tekkinud ja see kehtib pigem 11-12aastaste laste puhul. Enamasti on need seotud asjaoluga, kuidas üht või teist asja internetis teha ja kasutada, mitte aga tõsisemat laadi probleemiga (millegi häirivaga kokku puutumine internetis). Seega ei tunne ka lapsed otsest vajadust, et eakaaslased peaks jagama neile nõuandeid, kuidas ja mida võib internetis teha. Samas arvas üks tüdrukutest, et kui kellelegi kodus siiski räägitakse midagi, siis ta jagab seda informatsiooni ka eakaaslastega, kuid seda ei peeta niivõrd tähtsaks. 13-14aastased eriti palju nõuandeid enam ei saa, poisid tõid siiski välja, et mõnikord saab nõuandeid mängude kohta.

Siis kui näiteks sõbra ema räägib, siis saavad teised ka teada. (T2 11)

Aga põhiliselt olidki need videod arvutis, mis õpetavad. (T1 11)

Enamasti annavad siiski interneti probleemidega seonduvaid nõuandeid vanemad sugulased. Siinkohal tõid lapsed välja näite, kuidas sugulane oli saatnud tüdrukule video selle kohta, mis võib juhtuda, kui liiga palju isikuandmeid Facebookis avalikustada.

Üks mees läks sinu kasutajasse ja siis otsis su üles ja tuli sulle ukse taha. (T2 11)

Seega tuli antud intervjuudest välja asjaolu, et õpetajate ja eakaaslaste roll on mõnevõrra erinev. Kõik intervjuueeritavad nõustusid, et see on hea, kui õpetajad räägivad internetiga kaasnevatest ohtudest ja turvalisusest. Mõnikord küsivad 13-14aastased ka ise nõu õpetajatelt mõne kodutöö osas. 11-12aastased lapsed ootavad sõprade poolt rohkem tehnilist laadi nõuandeid ja seda küsivad lapsed ka enamasti ise. 13-14aastased ootavad sõpradelt nõuandeid mängude osas ja vajadusel abi, kui mõne kodutöö jaoks materjale ei leia.

JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

5.1 Järeldused

Järgnevalt on välja toodud peamised uurimustöö järeldused uurimisküsimuste kaupa. Kuna tegemist on küllaltki väikese valimiga, siis ei saa teha üldistusi, vaid saab välja tuua üksnes tendentsid tehtud intervjuude tulemuste põhjal. Lisaks sellele püüdsin käesoleva uurimus paigutada ka laiemasse konteksti. Järelduste osa lõpus tõin välja ka mõningad soovitused, kuidas ja miks võiks süvendada uue meedia õpetamist koolides.

Eakaaslaste ja õpetajate mõju 11-12- ja 13-14aastaste laste internetikasutusele

Peamiselt mõjutavad antud intervjuude põhjal lapsi nii sõbrad kui ka õpetajad selles osas, et suunavad neid uutele internetilehekülgedele. Kui koolis soovitatakse kõikidele lastele lehekülgi, mida kasutada ja millest osa on vajalikud ka kodutööde tegemise jaoks, siis sõprade mõju on suurem 11-12aastaste laste seas. 13-14aastased on juba iseseisvamad ja jõuavad ise uute lehekülgedeni ning enamasti ei mäleta, kelle kaudu hakkasid mõnda internetilehekülge kasutama. Kui midagi keerulist on internetis teha või midagi üles ei leita, siis enamasti pöörduvad 11-12aastased lapsed antud intervjuude põhjal pigem sõprade poole. 13-14aastased küsivad aeg-ajalt nõu õpetajatelt seoses koolitöödega, kuid tavaliselt saavad ise hakkama.

Kalmus (2007) märgib samuti, et kõige enam räägivad lapsed internetist just enda eakaaslastega ja eakaaslased on need, kes soovitavad, mida internetis teha ja milliseid veebilehekülgi kasutada (82,4% lastest nõustus sellega). Õpetajate käest saab nõu uute internetilehekülgede kohta 26,2% lastest. (Kalmus 2007) Käesoleva uuringu tulemused kattuvad ka selles osas, et eakaaslaste roll oskuste edastamisel ja uute võimaluste tutvustamisel internetis väheneb laste vanuse kasvades (Kalmus *et al* 2012 ilmumas).

Tulemused kattusid osaliselt ka selle koha pealt, mis puudutab nõu saamist millegi keerulisega

kokku puutudes. EU Kids Online raportite põhjal pöörduvad enamik lapsi just eakaaslaste poole, kui nad millegagi seoses abi vajavad. Eelnimetatud raportist välja ka see, et 58% lastest on saanud õpetajatelt nõu, kui midagi on olnud keerulist teha internetis (Livingstone *et al* 2011a). Käesoleva uuringu tulemustest selgus, et õpetajate poole pöörduetakse selles osas, mis puudutab kodutööde tegemiseks vajalike materjalide leidmist ja vajalike internetilehekülgede avamist, kuid kooliväliste tegevuste osas õpetajate poole lapsed ei pöördu. See on seotud asjaoluga, et antud intervjuude põhjal vajavad 11-12aastased abi peamiselt meelelahutusega seonduvate lehekülgede osas (Facebooki piltide laadimine, mängude mängimise ja ostu-müügi lehekülgede kasutamine) ning 13-14aastased saavad juba ise ette tulevate probleemidega hakkama.

Üldiselt suureneb vanuse kasvades ka tegevuste arv, mida internetis peamiselt tehakse ja poisid tegelevad internetis rohkemate asjadega kui tüdrukud (Livingstone *et al* 2011b). Käesoleva töö intervjuude põhjal jäi aga mulje, et kooliga seotud tegevuste osas pidas see küll paika, kuid 11-12aastased poisid külastavad kodus isegi rohkemaid lehekülgi kui 13-14aastased tüdrukud (vähemalt ei oska tüdrukud mainida nii paljusid erinevale tegevusele orienteeritud lehekülgi kui nooremad poisid).

Eakaaslaste ja õpetajate mõju laste internetiprobleemidega toimetulekule

Internetiturvalisuse koha pealt oskasid lapsed välja tuua mitmeid erinevaid ohte. Nooremad lapsed nimetasid internetiohtude kohta nähtud video, mida õpetaja oli neile näidanud. Tänu sellele oskasid lapsed nimetada mitmeid internetiga kaasnevaid riske, kuid 11-12aastased ei olnud väga palju kokku puutunud erinevate riskidega. Intervjueeritavate puhul on 13-14aastased erinevate riskidega rohkem kokku puutunud, kuid tulevad nendega ka enamasti iseseisvalt toime. Samas usuvad lapsed, et õpetajad peaks veel rohkem rääkima nii internetiohtudest kui ka turvalisemast internetikasutusest ja seda juba varajases eas.

EU Kids Online raportitest selgub, et suureneva internetikasutuse ja rohkemate oskustega suureneb ka oht puutuda kokku erinevate riskidega. Samas märgitakse, et millegi häirivaga on kokku puutunud 11% 11-12aastastest ja 12% 13-14aastastest Euroopa lastest (Livingstone *et al*

2011b). Kuigi need protsendid ei väljenda märkimisväärseid erinevusi vanusegruppide vahel, võib siiski öelda, et 13-14aastased puutuvad riskidega pisut rohkem kokku. Käesoleva töö tulemuste põhjal selgub ka, et vanemad lapsed veedavad internetis rohkem aega ja sellest tulenevalt puutuvad ka *online*-riskidega pisut rohkem kokku. Samas jäi intervjuude põhjal mulje, et noorem vanusegrupp oskab nimetada mitmeid erinevaid riske ja tänu sellele võivad nad ka osata vältida nendega kokkupuutumist.

EU Kids Online raporti (Livingstone *et al* 2011b) kohaselt on õpetajad küllaltki aktiivsed selles osas, mis puudutab soovitude andmist turvalisemaks internetikasutuseks (58% lastest kinnitas seda). Samast raportist nähtub, et 58%-le lastest on mõni õpetaja seletanud, miks osa veebilehekülgi on head ja osa halvad. Käesoleva töö tulemuste põhjal saab kinnitust üksnes esimene väide, kuid seda pole intervjuueeritavatele õpetajad öelnud, miks osa veebilehekülgi on head ja teised halvad.

Eelmainitud raportist ilmneb ka, et 13-14aastastele on õpetajad internetikasutuse osas rohkem nõu andnud (Livingstone *et al* 2011b). Käesoleva töö puhul ei saa aga välja tuua sama tendentsi. See võib tuleneda kahest asjaolust – kas 11-12aastastele on tõepoolest koolis rohkem räägitud internetiga kaasnevatest probleemidest ja interneti turvalisusest või ei mäleta 13-14aastased lihtsalt nii hästi, mida neile on koolis räägitud. Teisest küljest ei saa töö valimi väiksuse tõttu väita, et 11-12aastased eesti lapsed või isegi Elva Gümnaasiumi lapsed on internetiohtudest teadlikumad kui 13-14aastased.

EU Kids Online (Hasebrink *et al* 2011) raporti kohaselt ei anna lapsed üksteisele niivõrd palju nõu interneti turvalisuse koha pealt, mis tuleb välja ka käesoleva töö tulemustest.

Hoolimata ühest võõrast kontaktist Facebookis ei suhtle antud töös intervjuueeritud lapsed eriti võõrastega. 13-14aastased olid küll rohkem lisanud võõraid MSN-is kontaktide hulka, kuid aru saades, et tegemist on automaatse programmiga, mis neile vastab, kustutati antud kontakt. Ka Livingstone'i (2009) sõnul ei huvita lapsi eriti võõrastega suhtlemine.

11-12- ja 13-14aastaste laste arvamus õpetajate ja eakaaslaste poolset probleemide ennetamisest võrreldes nende poolse abistamisega probleemide tekkimise korral

Käesoleva töö tulemuste põhjal võib järeldada, et õpetajatelt eeldatakse, et nad räägiksid nii internetiga kaasnevatest probleemidest, turvalisusest ja headest – halbade tegevustest internetis. Eakaaslaste poole pöörduvad 11-12aastased lapsed siis, kui mõni probleem on juba tekkinud ja 13-14aastased tulevad erinevate probleemidega juba ise toime.

Seniste uuringute põhjal on pigem arvatud, et nii eakaaslaste kui ka õpetajate osas kehtib sageli nõ reaktiivne vahendamine (Kalmus *et al* 2012 ilmumas) ehk nii õpetajate kui ka eakaaslaste poole pöördutakse siis, kui mõni probleem on juba tekkinud. Käesoleva uuringu tulemusi arvesse võttes on see nii vanuse kui ka soo järgi pisut erinev. Kui 13-14aastased tüdrukud küsivad küll kooliasjade osas aeg-ajalt küsivad õpetajatelt nõu, siis enamik vastanutest pöördub abi saamiseks kas sõprade poole või saavad enda asjadega ise hakkama.

Seega õpetajate poole enda probleemidega lapsed eriti ei pöördu ja nendelt eeldatakse nõ proaktiivset lähenemist ehk seda, et õpetajad ise räägiks probleemidest enne, kui need on tekkinud. Osa intervjuueeritavate sõnul soodustaks see ka elavam arutelu teema ümber koolis või kodus. Ka õpetajad ise on välja toonud, et küberkiusamisest või muudest juhtumitest peaks avalikult rääkima, sest õpetajate poole pöördutakse küsimustega siis, kui meedias mõni juhtum on aset leidnud (TNS Emor 2010).

Sõprade puhul peab küll nõ reaktiivne vahendamine paika, kuid enamasti pöörduvad lapsed eakaaslaste poole siis, kui on küsimusi mängude või kodutööde kohta, mitte aga tõsisemate probleemide korral.

Becki (2005) riskiühiskonna käsitlusele toetudes võib nõustuda, et interneti kasutuselevõtt ja kiire levik on loonud mitmeid uusi riske ja eriti mõjutatud on nendest lapsed. Sellest tulenevalt kerkibki ühiskonnas üles arutelu, kuidas vähendada riske ja suurendada võimalusi, mida internet pakub. Selles on aga oluline osa kõikidel ühiskondlikel toimijatel (Kalmus 2012 ilmumas).

Käesoleva töö põhjal võib täheldada ka mõningast noortekultuuri levikut, mis mõjutab laste internetikasutust. Intervjueeritud lapsed kuulevad infot uute internetilehekülgede kohta enamasti just sõpradelt ja eriti on see mõjutanud Facebooki kasutuselevõttu, kus enamik vastanutest veedab suurema osa internetis viibitud ajast. Püüet võita eakaaslaste seas populaarsust võib näidata ka 14aastase tüdruku juhtum, kus ta postitas pildi õpetajast Facebooki ja mitmed klassikaaslased said sellest juhtumist osa.

Soovitused

Toon välja ka mõningad praktilised soovitused, mis teema seisukohalt võiksid edaspidi oluliseks osutada.

Kindlasti peaks rohkem panustama uue meedia õpetamisele koolides. Siinkohal usun, et internetiga seonduvast peaks lastele rääkima juba algkoolis. Kuna põhikooli õpilased on juba kokku puutunud mitmete internetiga kaasnevate probleemidega, siis varajasemas eas laste õpetamine ja suunamine aitaks vähendada *online*-riske. Siinkohal annab mõtlemisainet 11aastase tüdruku ütlus, et kui keegi juba teema üles võtab (näiteks õpetaja), siis on lihtsam kodus ka vanematega nendest asjadest rääkida.

Järjest nooremate laste harimine on vajalik ka eakaaslaste kultuuri leviku seisukohalt. Kuna intervjueeritud lapsed kasutavad näiteks Facebooki (ühe erandiga), aga kellelgi neist pole kogu profiil avalik, võib eeldada, et taoline käitumine tuleneb osaliselt ka eakaaslaste mõjust – tehakse nii, nagu teised teevad. Isegi, kui lapsed ei suuda hoomata kõike, millest neile internetiga seoses räägitakse, sest nooremas eas puudub isiklik kokkupuude osa probleemidega, hakkavad eakaaslaste kultuuri sees levima sarnased käitumismustrid. Seega kui mõned lapsed on juba teadlikud, mõjutavad nad sellega ka teiste laste käitumist.

Eriti oluline on siinkohal aga õpetajate harimine, kuidas lastele internetiohtudest rääkida, sest tegemist on mõnikord küllaltki delikaatse teemaga. Näiteks juhtumi puhul, kus 14aastane tüdruk postitas Facebooki õpetaja pildi, oleks võinud tervet klassi harida interneti teemal, selle asemel,

et ühele tüdrukule hoiatus teha. Seega peaks õpetajad veel enam täitma nõ „teejuhi“ rolli, mitte niivõrd aga „väravahi“ rolli (Kalmus 2012 ilmumas).

5.2 Meetodikriitika ja eneserefleksioon

Intervjuu kava koostasid lähtuvalt uurimisküsimustest nii, et saaksin vastuse enda peamisele uurimisprobleemile - milliste probleemide korral pöörduakse õpetajate, milliste korral eakaaslaste poole ning kas nendepoolsest juhendamisest on ka abi.

Tuleb tõdeda, et tüdrukute puhul oli paarisintervjuude tegemine tunduvalt efektiivsem ja seda eriti 11-12aastaste seas. Nemad täiendasid üksteise juttu ja teema ümber tekkis aktiivsem arutlus, mis oli ka paarisintervjuu eesmärk. Poiste puhul hakkas paarisintervjuu natuke rohkem mõjutama vastajaid - nii 11-12- kui ka 13-14aastaste poiste seas leidis paar, kes olid küllaltki erinevad oma teadmistelt interneti kohta ja sellest tulenevalt jutustas üks osapool palju enam. Samas võin siiski öelda, et nende mõtted ja väljaütlemised täiendasid teineteise juttu. 13-14aastaste seas teine poistepaar aga itsitas palju, osa küsimusi tegid neile nalja ning see soodustas omavahelist sosistamist (küsimused selle kohta, mida ei tohiks internetis teha). See oli ka ainuke paar, kelle puhul ma arvasin, et individuaalintervjuu oleks võinud olla produktiivsem.

Kuigi 11-12aastased tüdrukud olid oma vastustes kõige püüdlikumad ja nemad arutavad ka internetis toimuvat omavahel kõige enam, ei saa samas välja tuua, et oleks olnud suuri erinevusi vanuse või soo järgi küsimustele vastamise aktiivsuse või põhjalikkuse osas. Pigem oli probleemiks see, et vaiksemaid ja vaoshoitumaid inimesi oli raske rääkima saada ja nende puhul jäid mitmel korral vastused kas väga lühikeseks või nõustusid nad juba kaaslase öeldud lausetega. See tulenes ilmselt osaliselt ka minu kui intervjuueeritava kogematusesest.

Ka õpilastega kontakti saamine oli natuke aeganõudev nende laste puhul, kelle e-mailid sain klassijuhatajatelt. Esiteks olid paar e-maili aadressi valesti kirjutatud, mille tõttu pidin need uuesti üle küsima, lisaks sellele ei vastanud mitmed õpilased üldse e-mailile ja sain nendega

lõpuks kontakti hoopiski Facebooki vahendusel. Erinevate kanalite kaudu lastega suhtlemine oli aga aeganõudev.

Kuna käesoleva töö valim on liiga väike, et teha paikanevaid järeldusi, võiks antud teemat kindlasti edasi arendada tulevikus. Näiteks võiks mõne aasta pärast uurida ka tänaste 11-12aastaste käest, kas õpetajate antud soovitudest nooremas eas oli kasu ja selle kaudu arutleda, kas läbi uue meedia õpetamise algklassides või põhikooli alguses oleks sellisel juhul võimalik vähendada internetiga kaasnevat riski.

5. KOKKUVÕTE

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada, kui kasulik on 11-12- ja 13-14aastaste laste arvates õpetajate ja eakaaslaste poolsed soovitusel ja suunamine internetikasutuse osas ning kas lapsed peavad kasulikuks seda, kui neile tutvustatakse võimalikke probleeme ja ohte või eelistavad nad õpetajate või eakaaslaste poole pöörduda ise siis, kui mõne probleemiga kokku puutuvad.

Töö teoreetiline osa annab ülevaate infoühiskonna tunnusjoontest ja keskendub pikemalt muutustele, mida see endaga on kaasa toonud, kuidas see mõjutab lapsi ja millised on ühiskonna ootused ning hirmud seoses interneti järjest laialdasema levikuga. Lisaks sellele on välja toodud peamised riskid ja võimalused seoses internetiga. Teooriaosa põhirõhk on empiirilistel tulemustel seoses õpetajate ja eakaaslaste poolse internetikasutuse vahendamisega - suurel määral põhinevad need EU Kids Online raportitel.

Empiiriline osas põhineb semistruktureeritud intervjuudel 11-12- ja 13-14aastaste lastega. Kokku tehti kaheksa intervjuud, kõik lapsed osalesid intervjuul paarikaupa.

Kuigi antud bakalaureusetöö põhjal ei saa teha valimi väiksuse tõttu suuri üldistusi, andis see siiski ülevaate ühe kooli õpilaste internetikasutuse ning õpetajate ja eakaaslaste mõju kohta selles osas.

Antud uurimusest selgub, et kui lapsed puutusid kokku millegi keerulisega internetis, pöördusid nooremad lapsed abi saamiseks eakaaslaste poole, kuid 13-14aastased said üldiselt ise oma probleemidega hakkama. Õpetajad on andnud lastele nõu selles osas, kuidas turvalisemalt internetti kasutada. Nooremate laste jaoks seostus see videoga, mis puudutas internetiohte. Lisaks sellele selgus antud intervjuudest, et 11-12aastaste laste puhul toimib eakaaslaste osas nõ reaktiivne vahendamine ehk eakaaslaste poole pöörduvad lapsed siis, kui mõni probleem on juba tekkinud. Õpetajatelt ootavad lapsed nõ proaktiivset vahendamist ehk seda, et õpetajad ise räägiks võimalikest probleemidest ja ohtudest, kuid reaalse probleemi tekkimise korral

intervjueeritavad õpetajate poole ei pöörduks. 13-14aastased pöörduvad õpetajate poole siis, kui tekib küsimusi interneti kaasabil tehtavate koolitööde osas.

Kuna laste internetikasutus on kiiresti kasvav, julgen öelda, et uue meedia õpetamine muutub üha aktuaalsemaks teemaks. Kuna lapsed puutuvad igapäevaselt kokku erinevate probleemidega internetis, siis võiks õpetajad üha enam võtta omaks „teejuhi“ rolli ja aidata lastel uute võimaluste ja riskidega toime tulla ja seda juba algklassides.

7. SUMMARY

Teachers and peers as mediators of internet use through the eyes of primary school children.

The aim of this thesis was to find out, how useful are recommendations and directions about the use of the internet from teachers and peers, and if children think it is useful to get advice from them about different problems and dangers they may encounter, or whether children prefer to turn to teachers and peers, when they are already facing the problem.

The theoretical part of this study gives an overview of the information society and focuses on the changes, that it has brought, how it influences children and which are society's expectations and fears regarding the growth of the internet use. In addition, I have brought out main online risks and opportunities. The main emphasis is on empirical results regarding teachers' and peers' mediation. Mostly, these are based on EU Kids Online reports.

To gather empirical data for this study, semi-structured interviews were conducted among 11-12 and 13-14 year old children. All in all, there were eight interviews and all children participated in the interviews in pairs.

Due to the limited sample of this study, it is not possible to make overall generalisations, but it gives an overview of children's internet use in one primary school and of teachers' and peers' influence on these children regarding the internet.

The study shows that, when children had encountered something difficult on the internet, they turned to peers, but generally, 13-14 year olds manage to cope with their problems on their own. Teachers have given children the advice, how to use the internet more safely. Younger children associate it with a video about online risks. In addition to that, I found from the interviews, that retroactive mediation takes place among 11-12 year olds and their peers, which means that children turn to their peers, when they encounter a problem. From teachers, children expect proactive mediation, which means that teachers should talk about possible problems and dangers

before children face them, but when a real problem occurs, children would rather not turn to their teachers. However, 13-14 year olds turn to their teachers, when they have questions about schoolwork regarding the internet.

As the growth of children internet use is rapid, the theme about teaching new media at schools is becoming more topical. Due to the fact, that children face many problems daily using the internet, teachers should more and more act as “guides” or “interpreters” (Kalmus 2012 forthcoming) and help children to discover new opportunities and cope with online risks already in elementary school.

Kasutatud kirjandus

1. Beck, U. (1986/2005). *Riskiühiskond*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
2. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Buht, L. (2012). *Teismelistevahelised kiuslikud suhted Facebooki keskkonnas Otepää Gümnaasiumi näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
4. Corsaro, W. (2005) *The Sociology of Childhood. Second Edition*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
5. Dürager, A. & S. Livingstone (2012). *How can parents support children's internet safety?* London: LSE, EU Kids Online. URL (vaadatud mai 2012) <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>.
6. Hasebrink, U. & S. Livingstone & L. Haddon & K. Olafsson (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Crossnational comparisons for EU Kids Online*. London: EU Kids Online. (Deliverable D3.2, 2nd edition).
7. Hasebrink, U. & A. Görzig & L. Haddon & V. Kalmus & S. Livingstone (2011). *Patterns of risk and safety online. In-depth analyses from the EU Kids Online survey of 9- to 16-year-olds and their parents in 25 European countries*. London: EU Kids Online.
8. Kalmus, V. (2012 ilmumas). Making sense of the social mediation of children's Internet use: Perspectives for interdisciplinary and cross-cultural research, in C. Ortner, S. Trültzsch & C. W. Wijnen (eds.), *Changing media worlds: Positions, perspectives and consequences for media and communication research*. Vienna: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
9. Kalmus, V. & C. von Feilitzen & A. Siibak (2012 ilmumas). Effectiveness of teachers' and peer's mediation in supporting opportunities and reducing risks online. Sonia Livingstone, Leslie Haddon and Anke Görzig (eds), *Children, risk and safety online: Research and policy challenges in comparative perspective*. Policy Press, 2012.

10. Kalmus, V. & P. Pruulmann-Vengerfeldt. (2010). The Opportunities and risks of the internet for children and Young people. Department of State Information Systems. *Information Society Yearbook 2009*. Tallinn: POS.
11. Kalmus, V. & P. Pruulmann-Vengerfeldt & P. Runnel & A. Siibak. (2009). "Online content creation practices of Estonian schoolchildren in a comparative perspective" *Journal of Children and Media*.
12. Kalmus, V. (2007) "Estonian adolescent' expertise in the internet in comparative perspective", *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, vol 1, no 1, online. URL (vaadatud jaanuar 2012) <http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2007070702>.
13. Komp, L. (2012). *Tähtsate teiste roll 3. Klassi laste online-riskide ennetamisel ja nendega toime tulemisel nelja mudelperekonna näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
14. Laanpere, M. & K. Pata. *IT ja media õpetamine Eesti koolides läbiva teemana: kokkuvõtte uuringust*. URL (kasutatud mai 2012) <http://www.slideshare.net/martlaa/lbiva-teema-it-ja-meedia-õpetamine-eesti-koolides-uuringu-kokkuvte-presentation>.
15. Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Eesti: Infotrükk
16. Livingstone, S. (2009). *Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities*. Malden: Polity Press.
17. Livingstone, S. & L. Haddon & A. Görzig & K. Olafsson (2011a). *EU Kids Online*. London: EU Kids Online.
18. Livingstone, S. & L. Haddon & A. Görzig & K. Olafsson (2011b). *Risks and safety on the internet: The perspective of European Children. Full Findings*. London: EU Kids Online.
19. Mediapro. 2006. *A European Research Project: The Appropriation of New Media by Youth*. Brussels: Chaptal Communication with the Support of European Commission/ Safer Internet Action Plan. URL (vaadatud aprill 2012) www.mediapro.org.
20. Pata, K. & M. Laanpere & E. Matsak & P. Reiska (2008). *IKT ja teised läbivad teemad üldhariduskooli õppekavas*. Tiigrihüppe Sihtasutuse kodulehekülg. URL (vaadatud aprill 2012) <http://www.tiigrihype.ee/static/files/49.Labivteema.pdf>.

21. Tiigrihüpe Sihtasutus kodulehekül, URL (vaadatud aprill 2012)
<http://www.tiigrihype.ee/?op=body&id=7>.
22. *TNS Emor: Õpetajate ja õpilaste teadlikus ning suhtumine internetiohtudesse. Kokkuvõte.* (2010) URL (kasutatud jaanuar 2012)
http://www.adm.ee/presentations/microsoft/internetiohud_kokkuvote.pdf.
23. Toots, A. & M. Plakk & T. Idnurm .(2004). *Tiiger Luubis: infotehnoloogia esti koolides, trended ja väljakutsed.* URL (vaadatud aprill 2012)
<http://www.tiigrihype.ee/static/files/11.TL2004.pdf>.
24. Webster, F. (1995). *Theories of The Information Society.* London & New York: Routledge
25. Wishart, J. (2004) Internet safety in emerging educational contexts, *Computers & Education*, vol 43, no 1/2, pp 193–204. Retrieved from
<http://bitbee44.myweb.uga.edu/portfolio/article.pdf>.
26. Wisker, G. (2008) *The Postgraduate Research Handbook.* URL (kasutatud mai 2012)
http://books.google.ee/books?id=wXzTO0ZQkJcC&pg=PT318&lpg=PT318&dq=structured+interview+pluses+and+minuses&source=bl&ots=gCVaXDeC-U&sig=XhXU1wrA9lrQmcwH4epMDVT9qO8&hl=et&sa=X&ei=0_3FT9OfOcj_8QPnvcXIBQ&ved=0CEoQ6AEwAQ#v=onepage&q=structured%20interview%20pluses%20and%20minuses&f=false.

Lisa 1. Intervjuu kava

Kui vana sa oled?

Kas sa internetti kasutad?

Kui tihti sa internetti kasutad ?

- Kas iga päev?
- Kui kaua aega umbes päeva jooskul kasutad internetti?

Kus sa internetti peamiselt kasutad?

Kas sul on oma arvuti?

Kus sa veel internetti kasutad?

- Mille abil?

Mida sa internetis peamiselt teed?

Milliseid internetilehekülgi sa kasutad? /Oled kasutanud?

Kelle käest saad teada infot uute interneti lehekülgede kohta?

Kas mõni sõber on ka sulle tutvustanud mõnda internetilehekülge, mida sa ise veel ei teadnud või ei olnud kasutanud?

- Milliseid lehekülgi.

Kas oled sõpradelt nõu küsinud seoses interneti kasutamisega?

- Millist nõu sa küsisid? (Mis oli põhjus?)
- Seoses milliste internetilehekülgedega nõu küsisid?
- Kas sõber oskas sind aidata, kui sa nõu küsisid?

Kas mõni õpetaja on ka tutvustanud mõnda internetilehekülge?

- Mis lehekülg see oli?
- Kas sa kasutasid seda lehekülge?
- Miks sa seda lehekülge kasutasid? (Kas oli vajalik millegi jaoks?)
- Kas oled kasutanud ka hiljem?

Kas sa ise oled sõbrale/õpetajale nõu andnud mõnes asjas, midagi soovitanud?

Kas õpetajad on rääkinud midagi ka sellest, kuidas turvalisemalt internetti kasutada?

- Milliseid soovitusi on õpetajad andnud seoses interneti turvalisusega?
- Kas oled neid nõuandeid kasutanud, järginud? Kas nendest on kasu olnud?
- Või Kas teadsid neid ka varem?

Kas õpetaja on rääkinud sellest, millist informatsiooni võib usaldada ja millist mitte?

Kas sulle meeldib, kui õpetaja räägib internetist, annab soovitusi, kuidas kasutada (turvalisemalt)?

- Miks see on hea/halb?

Kas sõbrad on ka nõuandeid jaganud, kuidas internetti kasutada?

- Millist nõu sõber andis?
- Kas sa võtsid sõbra nõuandeid ka kuulda? Kas need nõuanded olid kasulikud?

Milliste küsimuste/probleemide korral pöördud pigem sõbra poole?

- Miks?

Milliste küsimuste/probleemide korral pöördud pigem õpetaja poole?

- Miks?

Kas oskad nimetada ebameeldivusi, mis internetiga seostuvad?

Kas oled kokku puutunud internetis millegi häirivaga?

- Mis see oli?
- Kuidas sa sellega toime tulid?

Kas sa rääkisid sellest ka kellelegi?

- Kellele?
- Kas see inimene oskas sind aidata?

Kas internetis on ette tulnud probleeme, mille korral oled pöördunud sõprade poole?

- Mis probleem see oli?
- Kas sõber oskas sind ka aidata?

Kas sul on ette tulnud mõni probleem, mille korral oled pöördunud õpetaja poole?

(Või oled küsinud nõu millegi osas?)

- Mis see oli?
- Kas õpetaja oskas sind aidata?
- Kas sa teinekord pöörduksid veel õpetaja poole?

Kas tahaksite veel lisada midagi interneti kohta?

Lisa 2. Intervjuude transkriptsioonid

Intervjuude transkriptsioonid on olemas Tartu Ülikooli Sotsiaal- ja haridusteaduskonna raamatukogus leiduvas paber kandjal eksemplaris.